

УДК 821.161.2.09 Шев

*О. П. Реєнт***СІМ ШЕВЧЕНКОВИХ ЮВІЛЕЇВ**

Автор статті наводить свої роздуми, ким був і ким є Т. Шевченко для України, у чому його заслуга перед Батьківщиною та який вплив поезії Тараса Григоровича на покоління українців. Зокрема, наводяться рецензії українських істориків, що відображають їхнє бачення постаті поета, описується проведення шевченкових ювілеїв.

Ключові слова: Т. Шевченко, Кобзар, шевченковий ювілей, Поет, М. Драгоманов, Г. Грабович

Напередодні 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка — Художника за самовідчуттям і Поета за покликанням Згори, у проголошений «Рік Т. Шевченка» саме час запитати себе — ким він Був і ким нині Є для України та світу? У чому полягає невмируща магія та чарівність його поетичного Слова? Як так трапилося, що прочитання його творів дало серед нащадків такий широченний спектр взаємовиключних оцінок і інтерпретацій його, Поетового, світогляду та творчого доробку?

Обставини страдницького життєвого шляху та біографії Т. Шевченка добре відомі й ґрунтовно досліджені, так само як і джерела впливів на формування його світогляду. Але не їм судилося стати визначальним чинником майже сакрального впливу Т. Шевченка на світове українство — це зробила його поезія, яка витворила й сам шевченків міф.

Коли наприкінці 1870-х років (ще не минуло й двох десятиліть по смерті Поета) М. Драгоманов приступив до написання свого великого критичного огляду «Шевченко, українофіли й соціалізм», він вже зіштовхнувся з реальністю, за якої «всі, хто бравсь писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря». Поставивши перед собою завдання розвінчати «культ Шевченка», що вже сформувався на той час серед українства у безлічі взаємовиключних варіацій, М. Драгоманов і сам потрапив у тенета надто спрощеного як для дійсної оцінки постаті та

ролі Поета підходу, дійшовши висновку про Шевченкову «неспроможність» як соціаліста.

Пізніше всі ті численні часів М. Драгоманова ідеологічні інтерпретації Т. Шевченка вкладалися у дві магістральні, крайніми втіленнями яких є, з одного боку, Шевченко-«більшовик», «революціонер» та «атеїст», якому, з іншого боку, протиставлений Шевченко-«націоналіст», «ідеолог державництва», «глибоко релігійний поет». І що важливо, обидві сторони вважають його поезію прометеївським «вогненным словом», що виходить за межі часу, історії і служить провідною зорею для всіх майбутніх поколінь українців.

Ключ до зняття протиставлених ідеологічних інтерпретацій Поетового Слова запропонував у 1982 р. своїм дослідженням «Шевченко як міфотворець» професор Григорій Грабович (перше українське видання — 1991 р.). Йому переконливо вдалося довести, що в основі Шевченкового поетичного космосу лежить міф, міфологічний код, творцем, безпосереднім включеним учасником (у чому й проявляється Шевченкова унікальність) і продуктом якого одночасно виступає сам автор. Завдяки психологічним екзистенціальним обставинам його долі, його генію, а також культурній готовності читача до його сприйняття, Т. Шевченко досяг унікальної, позачасової співзвучності з свідомими і несвідомими почуттями народу.

Шевченкова Україна існує в міфологічному (далеке минуле й майбутнє як втілення картини «золотого віку», недавнє минуле й сучасність як поле битви парадигматичних опозицій «суспільної структури» та «ідеальної спільності»), а не в історичному часі-континуумі. Модель Шевченкового міфу є двоскладовою. Її нижчий рівень складається з низки конфліктів і ненормальних відносин, організованих навколо фундаментальної бінарної опозиції ідеальної спільності (люди, народ) та суспільної структури (влада, ієрархічна структура, держава та її інститути). Це стадія «лихоліття» у міфологічній динаміці України. Вищий, загальніший і, врешті, універсальніший рівень моделі складається з властивостей й потенційних можливостей чи ідеалів, що акумулюються в ідею утопічного звільнення — грядущого «золотого віку».

Важлива сторона міленарного звільнення і пов'язаного з ним утвердження «золотого віку» полягає в тому, що сучасний

стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю замінить тріумф ідеальної спільності людей, як це ми бачимо у фінальних рядках вірша «І Архімед, і Галілей...», який є квінт-есенцією міленаризму:

*...Буде бите
Царями сіянеє жито!
А люде виростуть. Умруть
Ще не зачатіє царята...
І на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

Хоч ряд віршів показує, що її встановлення супроводжува-тиметься помстою і насильством, та здебільшого Поет демонструє, що майбутня утопія неминуче здійсниться за допомогою надприродних сил, як «пасивна революція». «Золотий вік», який ствердиться таким чином, Т. Шевченко сприймає не як світську чи політичну, а як міфологічну й сакральну будову. Вона означатиме тріумф не Розуму, а Істинної Мудрості. Важливо зазначити, що ця ідеальна спільність набирає універсальних масштабів, а ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства.

Шевченко торкається минулого і сучасного, аби тільки довести, ствердити й пояснити майбутнє й перспективу, з ним пов'язану, а саме — апофеоз ідеальної спільності й заперечення суспільної структури. Характерно, що жодна інша можливість, наприклад, «позитивного ієрархічного суспільства», Поетом навіть не обговорюється — міф не шукає інших соціальних можливостей чи побудов. Т. Шевченко стверджує тільки ідеальну спільність, і таким чином його рішення постулює не «нормальне» суспільство, а тільки утопію, яка мовою політичної ідеології могла б бути визначена як радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм.

Завдяки глибинним структурам його мислення Т. Шевченка можна назвати релігійним поетом. З одного боку, Шевченко має ознаки Пророка, який часто говорить до свого народу від імені й голосом Бога. Він є посередником між народом і Богом, що виконує свою місію, розкриваючи народове Слово. З іншого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спаси-

теля, божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства. І в прощті, і в покуті він виконує роль носія міфу.

У чому беззаперечна заслуга Т. Шевченка перед Україною — так це у тій видатній, непересічній ролі, яку зіграла його поезія у поширенні і прищепленні по всьому українському етнічному просторові єдиної назви «Україна» та етноніму «українець».

«Пристосована», за Г. Грабовичем, особистість Т. Шевченка, його російських повістей, «Щоденника» і значної частини епістолярного спадку цілком мирно уживалася із назвою «Малоросія». А от Шевченкова «непристосована» особистість його поетичних творів — не знала іншої назви, окрім як «Україна» («Вкраїна»). Як і все інше в поезії Шевченка, його «Україна» становила невід’ємну складову міфологічного коду мислення Поета, була ідеальним позачасовим і фактично також позбавленим чітких просторових обрисів образом й водночас його мрією.

Палка, жертвна, глибока та щира любов Поета до виміряної ним України, як у цих рядках зі «Сну» («Гори мої високі!..»):

*«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!» —*

запалила серця Шевченкового народу мрією про Україну і зробила її об’єктом загального прагнення на всьому українському етнічному просторі. У цьому сенсі Т. Шевченко дійсно може вважатися творцем і батьком сучасної української нації та українського державницького проекту: омріяна ним колись його ідеальна Україна з часом матеріалізувалася зусиллями поколінь тих, хто цю мрію підхопив і на практиці реалізував, звісно, як і все що відбувається у реальному житті — не у формі абсолютного ідеалу, не придатного для цього.

Монументальна Шевченкіана — ще одне непересічне і, на перший погляд, почасти ірраціональне явище світового масштабу, пов’язане з ім.’ям Кобзаря. Понад 1 100 пам’ятників Петрові, з яких біля 50 знаходяться за межами України на різних континентах і материках — це, здається, абсолютний показник у світі як для діяча зі сфери культури.

Встановлення більшості з них припало на другу половину минулого століття, але і у третьому тисячолітті процес активно триває. Причому варто відзначити особливу консолідуючу роль монументальної Шевченкіани для українців світу. Пам'ятники Поетові встановлювалися за рішеннями органів влади УРСР і продовжують з'являтися вже у незалежній Україні як на державний, так і на громадський кошт.

Водночас монументальне пошанування Т. Шевченка стало справою честі і самоствердження українських громад по усьому світові. Окрім того, значна частина встановлених Поетові за межами України пам'ятників як у радянські часи, так і після здобуття Україною незалежності — це спрямований на просування України та її духовного символу в світі дарунок (в останні роки — часто «за обміном на основі взаємності») від України (звісно, із формулюванням — «від українського народу»).

Великий вплив Т. Шевченка та його поезії на покоління українців одним із своїх наслідків мав й нині актуальну практику надання імені Поета різноманітним знаковим для його народу громадським установам та інституціям. Чи не першим серед суспільно вагомих носіїв Поетового ім'я стало засноване 1873 р. у Львові Літературне товариство імені Т. Шевченка, реорганізоване 1892 р. у Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) — ця, по суті, всесвітня багатопрофільна академія наук українського народу, рушійна сила формування та розвитку української науки кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.

У радянські часи практику надання (присвоєння) імені Т. Шевченка було продовжено. З 1939 р., наприклад, ім'я Поета носять такі знакові заклади науки, освіти та культури, як Київський державний університет (тепер — Київський національний університет імені Т. Шевченка) і Академічний театр опери та балету УРСР (тепер — Національна опера України імені Т. Шевченка). У той же час мало місце й виразне профанування імені Поета, яким масово освячували не лише заклади освіти, науки та культури (лева частина яких не завжди заступувала права носити його), а й сотні колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій тощо.

200-річчя від дня народження Т. Шевченка — це вже сьомий за ліком значний посмертний ювілей від дня його появи на світ.

Перші два з них (50 та 75-річчя), що припали на другу половину XIX ст. (1864 та 1889 роки), в силу низки обставин, зокрема, й притаманної тій епосі традиції відзначення переважно роковин смерті та перепоховання Поета, не набули широкого громадського звучання. У той же час своєрідний народний культ Т. Шевченка і певний похідний від нього ритуал, що передбачав молитовне поминання Поета та наявність у світлиці портрету чи іншого його зображення у рушниках, — вже цілком склалися станом на 1870–1880-ті роки.

Починаючи ж зі 100-річчя (1914 р.) від дня його народження, усі наступні Поетові ювілеї ставали подією року за шкалою культурної та громадсько-політичної ваги. Більше того, відзначення 125-річчя Т. Шевченка (1939 р.) започаткувало практику офіційних, на державному рівні святкувань його ювілеїв.

Шевченків 50-річний ювілей у 1864 р., до якого самому Поетові не судилося дожити три роки, пройшов тихо, камерно, не публічно. У Російській імперії не минуло ще й року, як, за влучним висловом М. Драгоманова, сумнозвісним обіжником міністра внутрішніх справ П. Валуєва було розпочато «антракт з історії українофільства», а тому шанувальникам Поета було не до спроб громадського відзначення його 50-річчя. У австрійській ж Галичині та на Буковині Т. Шевченко ще не встиг на той час стати тим, ким він там став за якихось 10–15 років.

Поетове 75-річчя у 1889 р. припало на відлуння затяжного другого «антракту» в історії українського руху у Російській імперії, викликаного Емським указом 1876 р. імператора Олександра II. У Австро-Угорщині ж перешкод відзначенню не чинилося, проте якоїсь загальної громадської програми ювілею вироблено не було, оскільки вже у 1870-ті у Галичині творча спадщина Т. Шевченка стала виразним чинником політичної боротьби: різні партії та громадські діячі інтерпретували, «реконструюючи» за поетичними творами, його світогляд відповідно до мети власної політичної діяльності. Причому спектр суджень був найширшим: від піднесення постаті «батька Тараса» в ореолі мало не біблійного національного Пророка (у працях Ом. Партицького, Ом. Огоновського тощо) до політичної

радикалізації поета в душі громадівського соціалізму (як у праці Ф. Вовка «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя»).

100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим його ювілеєм, що привернув до себе увагу не тільки широких верств громадськості, а й державних чинників, сприяв консолідації не лише шанувальників його творчості, а й також противників з російських націоналістичних і право-монархічних кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали перш за все не як Поета, а як «політика» — «творця українства», «сепаратиста» і «ворога Росії».

Прикметою часу був масштабний, транскордонний характер святкувань. Так, м. Львову Поетів ювілей запам'ятався величким й раніше не баченим сокольським «Шевченковим здвигом». У Києві Шевченків ювілей пройшов під акомпанемент масових демонстрацій представників демократичної й революційно налаштованої громадськості, як української, так і неукраїнської, а також спроб вчинення політичними опонентами провокацій під консульством Австро-Угорщини зі звинуваченням шанувальників Поета у державній зраді.

Заборона майже в останній момент владою Російської імперії («рекомендуючим» обіжником міністра внутрішніх справ) офіційного відзначення Шевченкового ювілею (серед інших і Київська міська дума планувала вшанувати Поета) на декілька місяців поставила Шевченкове та «українське питання» у центр громадсько-політичного життя імперії до запеклих дебатів на засіданнях Державної думи включно.

125-літній ювілей Тараса Шевченка 1939 р. радикально відрізнявся від попередніх і наступних. Ступінь вульгаризації та зведення образу Поета до несамовитого, просякненого класовою ідеологією «більшовика» й «атеїста» — ніколи більше не набував таких виразних і разючих форм. І все це відбувалося на тлі чисток й жахів Великого терору, що викосив вже на той час цвіт української інтелігенції.

У той же час пропагандистська машина авторитарного сталінського режиму витворила декілька яскравих монументальних зразків увічнення пам'яті Поета, які пережили епоху й пізніше набули нового звучання. Відкриттям 1939 р. величю пам'ятника Т. Шевченку роботи скульптора М. Манізера на Тарасовій горі було завершено формування комплексу мо-

нументальних споруд Шевченківського тоді державного, а від 1989 р. — національного заповідника у м. Каневи.

Того ж року у паркові, навпроти Київського державного університету, якому саме було присвоєно ім.'я Тараса Шевченка, було встановлено пам'ятник великому Кобзареві теж роботи скульптора М. Манізера. Цьому пам'ятникові судилося стати культовим місцем щорічної прощі шанувальників поета й офіційних делегацій, біля нього збиралися дисиденти-шестидесятники та продовжують збиратися, шукаючи Тарасового благословення, учасники протестних акцій.

Така важлива у страдницькій долі Тараса Шевченка Новопетровська фортеця на півострові Мангишлак у казахському степу, де Поет відбував заслання у 1850–1857 рр., що від 1858 р. носила назву Форт-Олександрівський, 1939 р. отримала назву Форт-Шевченко, чинну і по сьогодні.

Відзначення **150-річчя** від дня народження Кобзаря широко відбувалося 1964 р. на союзному рівні. Найбільш коштовні подарунки Поетові — завершення друком приуроченого до його ювілею Повного зібрання творів у 10 томах та перейменування на його честь декілька років перед тим заснованого міста Акта у тодішній Мангишлацькій області Казахської РСР на Шевченко (1991 р. місту було повернуто попередню первісну назву).

Цього ж ювілейного року світ побачив два неординарних, знакових пам'ятники Тарасу Шевченку: роботи скульптора Леоніда Молодожанина (Лео Мола) у Вашингтоні та спільного проекту скульпторів М. Грицюка, Ю. Синькевича, А. Фуженка — у Москві, що був відкритий з ініціативи М. Хрущова. Образ ювіляра — «революційного демократа» — у віншувальній кампанії дещо втратив більшовицької гостроти та класової різкості у порівнянні з попереднім ювілеєм 1939 р.

175-літній ювілей від дня народження Т. Шевченка 1989 р. припав на переддень зміни епох в історії України, Європи та світу: вже було чутно, як пробиваються крізь асфальт радянської ідеології паростки українського національного відродження, вже починала розсипатися прямо на очах орієнтована на СРСР система комуністичних країн-сателітів у Східній Європі, вже недовго залишалося стояти Берлінському мурові, вже почав відходити у минуле погляд на світоустрій крізь лінзи холодної війни.

Чи не вперше Шевченків ювілей так широко відкрив тоді Україну для світу і для нових ідей, надав можливість українцям по обидва боки океану запізнатися у живій розмові без ідеологічного тиску та страху. В рамках Міжнародного Шевченківського форуму «Від серця Європи — до серця України» Україну тоді відвідали й збагатили її своїми ідеями такі провідні західні шевченкознавці, як професор Григорій Грабович (США) і професор Віра Вовк (Бразилія). З надзвичайним успіхом в Україні пройшли гастролі Музичного ансамблю імені Шевченка з Канади. Ім'я Тараса Шевченка обрало для себе засноване того року Товариство української мови. В Оренбурзі (Росія) було відкрито Меморіальний музей-гауптвахту Тараса Шевченка.

І от вже збігло чверть століття від дня останнього великого Шевченкового ювілею. На черзі його **200-річчя**. Промайнули 25 років, які охопили весь період становлення та непростого розвитку сучасної Української держави, яка, на жаль, виявилась не сповна вдячною українському Пророкові, якщо тільки на третьому десятиріччі свого існування спромоглася впритул наблизитися до завершення академічного видання повного зібрання його творів у 12 томах — проекту, початок першої спроби реалізації якого припадає ще на 1989 р. — час попереднього Поетового ювілею.

Не можна сказати, що сучасна Українська держава стала недоброю мачухою для пам'яті про Кобзаря. По-своєму, так як вміє, вона піклується, виділяє кошти, оновлює, будує, реставрує, зберігає, накреслює, проводить, видає... Але чи робить вона це щиро — з Шевченковим Словом у серці? Чи, може, просто слідує ритуалові, який склався задовго до неї, й механічно освоює кошти за Шевченковими статтями у кошторисі?

Задовго до самого ювілею не виникало ані найменших сумнівів, що з погляду сухих цифр статистики українська влада впроваджує з організацією відзначення Шевченкового 200-річчя: їй буде чим відзвітувати про обсяги вкладених коштів, здійснених будівельних і реставраційних робіт, кількість виданих книг, проведених конференцій, зустрічей і слухань. Але... так само не полишало відчуття, що за рядками переможних звітів майже напевно що загубиться пронизливий погляд Тарасових очей, звернений в душу кожного, хто хоче чути і розуміти його Слово.

І трапилось... У плин підготовчих до ювілею заходів втрутився Майдан... Люди, які мають гідність, вийшли, протестуючи проти обману та несправедливості, сваволі та жорстокості, на Майдан і майдани країни. Вони вийшли не самі — до них приєднався батько Тарас.

Він є скрізь: пронизує поглядом зі сцени Майдану і з-над входу до будинку Київради-КМДА, а тепер, із закритим революційною хустинкою обличчям (хто б міг раніше подумати, що вона йому пасуватиме?!) — і зі стіни будинку академічних інститутів на Грушевського, 4, навпроти барикад; стиха ходить портретом між свого народу на недільних вічах; слова його поезій резонують із думками і настроями тисяч людей та злітають з їхніх вуст навіть тоді, коли до смерті залишаються три кроки — згадаймо українського патріота, який загинув від кулі, вірменина з Дніпропетровщини Сергія Нігояна (вічна йому пам'ять!) та його проникливе декламування безсмертних Тарасових рядків з вірша «Кавказ»:

*Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!*

Шевченко — сучасний, живий і актуальний як ніколи! Країна спрагло припадає до його творчого спадку як до життєдайного джерела, перечитує й переосмислює кожен Поетів рядок у пошуках відповідей на гострі питання сьогодення і, що найголовніше, — знаходить їх.

А от чи може хтось собі уявити, хай навіть у страшному сні, Тараса поряд із бійцями-катами підрозділу МВС України «Беркут» чи ділками від влади? В компанії тітушків чи тих наших співгромадян, що ладні продати своє і своїх дітей майбутне за 200 чи іншу кількість гривень? Чи може його Слово щось значити для них? І хіба це не про них говорить Поет у фіналі вірша «Во Іудеї во дні они»:

*Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі!
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
Єго величества. Та й годі.*

Здається, відповідь очевидна: Шевченко з тими, хто знаходиться по інший бік барикад — з вільними громадянами. Він — їхня гідність і моральний закон. І вони відчують та усвідомлено промовляють: «З нами Бог і Тарас Шевченко»!

Це і є справжнє, народне, коли тисячі й тисячі людей шукають та знаходять кожен свою відповідь на питання — «Хто є для мене Тарас Шевченко», не затьмарене чиновницьким формалізмом і бездушністю вшанування 200-літнього ювілею з дня народження Поета і національного Пророка.

Анотації

Реент А. П. Семь шевченковских юбилеев.

Автор статьи размышляет, кем был и кем является Т. Шевченко для Украины, в чем его заслуга перед Родиной и каково влияние поэзии Тараса Григорьевича на поколения украинцев. В частности, приводятся рецензии украинских историков, отражающие их видение фигуры поэта, описывается проведение шевченковских юбилеев.

Ключевые слова: Т. Шевченко, Кобзарь, шевченковский юбилей, Поэт, М. Драгоманов, Г. Грабович.

Reent A. P. Seven Shevchenko's anniversaries.

The author gives his thoughts of who was and who is Shevchenko for Ukraine. The article considers Shevchenko's great services to his homeland and the influence of his poetry on Ukrainian generations. The article gives the reviews of some Ukrainian historians, reflecting their vision of the figure of the poet. The description of Shevchenko's anniversaries is given.

Key words: Shevchenko, Kobzar, anniversary of Shevchenko, poet Dragomanov, G. Grabovych

Надійшла до редакції 8 квітня 2014 року